

JAK DÁL V OBLASTI TEORIE VÝCHOVY?

Nostalgie, anachronismus, ztracená možnost nebo z popela se pomalu vynořující Fénix, který opatrně a nesměle sbírá síly k dalšímu letu? Jaký je současný status disciplíny, která se pod názvem teorie výchovy stala jedním ze dvou nosných pilířů pedagogické vědy na konci 19. a v počátku 20. století? Jde o pomalu mizející nostalgickou vzpomínku na minulost, nebo máme před sebou disciplínu, kterou je třeba zásadním způsobem reformovat a inovovat její vědní profil?

Zlom v pojetí a přístupu k teorii výchovy u nás nastal po listopadu 1989, kdy se jako jeden z aktuálních úkolů objevila nutnost odideologizovat humanitní vědy a umožnit jim svobodný a direktivními či ideologickými zásahy neomezovaný vývoj. Samozřejmě, že vývoj věd se neodehrává ve vzduchoprázdnu a je závislý na celé řadě faktorů – od institucionální základny, společenské objednávky a podpory státu přes stav poznání v příbuzných disciplínách až po ochotu a schopnost badatelů se v rozvoji jednotlivých vědních disciplín angažovat.

Institucionální základnou výuky teorie výchovy byly především fakulty pěstující a vyučující pedagogiku jako vědecký obor a poté i fakulty připravující budoucí učitele. Za jeden z problematických momentů rozvoje pedagogické vědy po roce 1989 lze označit vliv skupiny badatelů orientovaných na anglosaskou literaturu, kteří překládali anglické „education“ zásadně jako vzdělání. Celý předmět pedagogiky nahlíželi jako problém rozvoje vzdělanostních aktivit, do nichž – a to pouze v lepším případě – začleňovali výchovné aktivity jako nepřilíš významnou podsložku. Mluvit ve veřejném pedagogickém diskursu o mravním vývoji dětí a mládeže, o estetickém rozvoji, o formování světonázorových postojů či národním uvědomění bylo považováno spíše za excesy než za problematiku, která by vyžadovala důkladnější pozornost. Až na výjimky neprobíhala diskuse, z níž by vzešel návrh nového způsobu zakotvení těchto témat do výchovné teorie.

Nelze říci, že by společenská objednávka řešení problémů z oblasti teorie výchovy byla zcela mizivá. Zvláště ze strany měst a obcí byly podporovány některé aktivity v oblasti etické výchovy, byla založena řada preventivních programů s ohledem na narůstající množství sociálněpatologických jevů, vznikla i potřeba nově koncipovat občanskou výchovu. Pokud bychom použili kartesiánský obraz vědění v podobě stromu, kořeny tvořící filosofické základy výchovy a kmen představující obecnou teorii výchovy postupně vysychaly, i když se míza hnala do větví nových hraničních a aplikovaných disciplín, především výtvarné, hudební a tělesné výchovy.

Záhy po listopadu 1989 bylo zřejmé, že v žádném výukovém předmětu, ale ani v obecné pedagogické teorii nelze navázat na stav před rokem 1948 či dokonce 1939. Svět, v němž probíhá dnešní výchova, se za půl století zásadně změnil. A tomu bylo třeba přizpůsobit zvláště formativní procesy cílené na nastupující generaci. Nečetné pokusy nově konstituovat teorii výchovy byly vystaveny konfrontaci s postmoderním laděním devadesátých let, které důrazem na pluralitu názorů, východisek a principů sice otevřelo dříve netušené možnosti, ale stalo se též základem vzniku nejružnějších extrémů a bezbřehé „tolerance“, jež se vždy může zvrátit v postoj indifference. V době přetrvávajících nejasností o volbě životní orientace, v době zmatků a přehodnocování hodnot začal slogan názorové plurality legitimizovat jevy, které zvláště vychovatelé dětí a mládeže nemohou akceptovat.

Další velký problém zasahující do pokusů o formulaci vědního profilu teorie výchovy představuje renesance pozitivistického ideálu vědy. I když pozitivismus již více než půl století není hlavním proudem filosofického myšlení, v jeho principy, především v ideál objektivního poznání provázaný s vizí hodnotově neutrální vědy, mnozí vědci nadále věří. Max Weber, přední zastávce požadavku vědy zbavené hodnotících soudů, vycházel především z obavy, že by se posluchárny mohly změnit v politická kolbiště. Zažíval totiž již před první světovou válkou nástup populistů na německých univerzitách a současně se děsil začínající amerikanizace evropské vědy. Je ovšem zřejmé, že požadavek hodnotové neutrality lze jen stěží uplatnit v oblasti výchovy a její teorie. Může nás nabádat k opatrnosti tam, kde by školská instituce mohla být obviněna z indoktrinace dětí a mládeže. Avšak už samotný fakt výchovy a vzdělávání je dokladem hodnotícího stanoviska rodičů, učitelů a všech, kdo se rozhodli nějak přispět ke kultivaci nastupující generace a ke zlepšení stavu společnosti. Kultivace a snaha o vylepšování prostě nejsou možné jinak než skrze vědomí platnosti určitých hodnot a světonázorů.

Právě v oblasti tvorby světového názoru a hodnotových orientací se teorie výchovy bude muset vypořádat s množstvím problémů, do nichž ji přivádí soudobé společenské dění. Konec konců i problematika prevence sociálněpatologických jevů, která by měla být samozřejmě součástí výchovného úsilí a na niž je dnes kladen důraz, zůstává vytržena ze složitých kontextů formování morálního, charakterového a osobnostního profilu dítěte. Je pojímána převážně organizačně-technicky jako nauka a metodika, jejímž

cílem je naučená odolnost proti svodům nejružnějšího druhu – od cigaret a alkoholu až po měkké či tvrdé drogy. Problém spočívá v tom, že teorie a metodika prevence, jakož i další dílčí počiny ve výchovné oblasti, nejsou součástí komplexního a filosoficky projasněného systému péče o duši.

Katedra pedagogiky Filosofické fakulty UK v Praze otevřela v tomto roce malou konferenci vyučujících oboru teorie výchovy otázkou po možnostech a perspektívách, které se v této oblasti rýsují. Byli bychom rádi, kdyby se nám podařilo přispět k rozvoji diskuse týkající se jejího vědního a metodologického profilu. Několik vybraných referátů z konference najde čtenář v aktuálním čísle časopisu. Je zřejmé, že nás čeká ještě dosti (možná bolestivého) úsilí. Musíme totiž v tom, co bylo ve výchovné teorii učiněno, znovu pojmenovat to podstatné a odlišit stále ještě živé možnosti od těch, které již beznadějně pro budoucnost odumřely. Vždyť jak říkal Wilhelm Dilthey, nereflektovaní a zavržení bohové minulosti se mohou vrátit v podobě budoucích strašidel.

Ve vybraných příspěvcích jsou zatím otevřeny jen některé vybrané okruhy, neotřetě zůstaly texty, jež jejich autoři dále promýšlejí. Je rovněž evidentní, že vše, co se v oblasti obecné teorie výchovy podařilo dosud vyslovit, má předběžný ráz. Nyní jde o to, aby byl v pedagogické obci postupně obnoven živý dialog o kořenech, tedy filosofických a metodologických základech, výchovné teorie. Pisatelé této předmluvy se domnívají, že výchova je dnes často pojímána především technicky, což koreluje s rezignací společenských a kulturních elit na tvorbu všelidských ideálů. Výchovná teorie by proto měla provádět analýzu trendů rozvoje oboru, ale postavit se jako k problému i k otázce nejednoznačnosti postmoderní doby komplikující snahy o formulaci jasných a všeobecně přijatelných výchovných cílů. V teorii výchovy jsme tak vybízeni k velkému hledání a k intelektuálnímu dobrodružství, jež se neobejde bez intervence filosofie a mnoha věd. Přes určité rozpaky panující v současnosti kolem teorie výchovy se zdá, že právě v jejím prostoru je možné tematizovat souvislosti, jimiž je pedagogika spojena s péčí o lidskou důstojnost, se společenskou odpovědností a s dějinným vědomím. Je to teorie výchovy, jež nás také vždy znovu a znovu přivádí i k ústředním otázkám utváření pedagogického diskursu.

Jaroslav Kořa, Martin Strouhal